

Gospodarstwa opiekuńcze jako forma pozyskiwania dochodów przez małe gospodarstwa rolne w Polsce

Welfare farms as a form of obtaining income by small farms in Poland

Barbara Chmielewska

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej

Streszczenie. Dla wielu gospodarstw domowych rolników, zwłaszcza posiadających małe gospodarstwa, dochody z pracy na roli nie wystarczają na utrzymanie rodziny. Dlatego poszukują one pozarolniczych źródeł zarobkowania. Wskazuje na to wzrost odsetka gospodarstw, w których występują dochody z pracy poza rolnictwem. Jedną z form pozyskiwania dodatkowych dochodów może być prowadzenie gospodarstwa opiekuńczego. Rodzina rolnicza wykorzystuje na ten cel przede wszystkim zasoby własne, jak np. budynki gospodarcze po odpowiedniej adaptacji na potrzeby mieszkalne. Gospodarstwa opiekuńcze spełniają dwie podstawowe funkcje: finansową i społeczną. Są źródłem dodatkowego dochodu dla rolnika, a osobom starszym, samotnym pozwalają znowu czuć się potrzebnymi i zachować aktywność. Gospodarstwa opiekuńcze są w wielu krajach UE sprawdzoną formą aktywizacji zawodowej, zapobiegają bezrobociu na obszarach wiejskich, stanowią źródło pozarolniczego zarobkowania. Badania wykazały, że w Polsce jest zapotrzebowanie na tego typu usługi. Także rolnicy deklarują chęć prowadzenia gospodarstw opiekuńczych.

Słowa kluczowe: dochody dodatkowe • gospodarstwa małe • gospodarstwa opiekuńcze

Abstract. For many households of farmers, especially those with small farms, income from farm work is not enough to support the family. That is why they are looking for non-agricultural sources of income. This is indicated by the increase in the percentage of households with income from non-agricultural employment. One of the forms of raising additional income may be running a welfare farm. The agricultural family uses for this purpose, first of all, own resources, such as, for example, farm buildings after appropriate adaptation for residential needs. Welfare farms fulfill two basic functions: financial and social. They are a source of additional income for the farmer and for the elderly people, lonely, they allow them to feel needed again and keep active. Welfare farms are a proven form of professional activation in many EU countries, they prevent unemployment in

rural areas, they are a source of non-agricultural income. Studies have shown that there is a demand for this type of services in Poland. Farmers also declare their willingness to run a welfare farm.

Keywords: additional income • small farms • welfare farms

Wstęp

Wśród ludności rolniczej już od wielu lat zmniejsza się znaczenie rolnictwa jako podstawowego źródła dochodów. Rodziny rolnicze coraz częściej poszukują pozarolniczych źródeł zarobkowania, jako dodatkowych albo alternatywnych dla rolniczych. Problem ten dotyczy głównie gospodarstw małych, tj. o małej wielkości ekonomicznej lub o małym obszarze użytków rolnych.

Na wsi jako jedne z pierwszych źródeł dochodów pozarolniczych pojawiły się prywatne sklepy spożywcze lub wielobranżowe. Z czasem jednak ich opłacalność zaczęła maleć ze względu na konkurencję ze strony sklepów sieciowych oraz centrów handlowych. Sprzyja też temu poprawa infrastruktury drogowej na obszarach wiejskich – dojazd do centrów handlowych staje się łatwiejszy. Duży wpływ ma na to również reklama, okazyjne promocje i wyprzedaże, często niższe ceny, szeroki asortyment produktów, a także moda na „rodzinne spacerki” po centrach handlowych.

Na terenach wiejskich, zwłaszcza peryferyjnych, nie ma zbyt wielu dużych inwestycji oferujących miejsca pracy dla lokalnej społeczności; zaś małe przedsiębiorstwa, jeśli powstają na wsi, to zatrudniają jedną, dwie lub najwyżej kilka osób. Z tego względu wielu użytkowników małych gospodarstw jest zainteresowanych nowymi formami pozyskiwania dodatkowych dochodów poprzez wykorzystanie zasobów własnego gospodarstwa do rozwijania działalności pozarolniczej. Jedną z takich form może być prowadzenie gospodarstwa opiekuńczego.

Przybliżenie idei gospodarstwa opiekuńczego jako formy alternatywnego dochodu dla gospodarstw, w których dochody z rolnictwa nie wystarczają na utrzymanie rodziny na społecznie akceptowalnym poziomie, jest celem niniejszego artykułu. Prowadzenie gospodarstwa opiekuńczego, jako źródło pozyskiwania dodatkowego dochodu opierającego się na zasobach własnych gospodarstwa, jakimi mogą być np. budynki gospodarcze po odpowiedniej adaptacji na potrzeby mieszkalne, jest w Polsce jeszcze mało znane. Gospodarstwo opiekuńcze może być standardowym gospodarstwem rolnym, którego użytkownicy pozyskują dodatkowy dochód z tytułu świadczenia dziennej lub całonocnej opieki nad osobami starszymi oraz innymi, wymagającymi tego typu wsparcia.

Materiał i metody

W niniejszym artykule wykorzystano materiał źródłowy GUS i FADN oraz doniesienia literaturowe. Do badań przyjęto okres po akcesji Polski do UE. Ze względu na dostępność porównywalnych danych badanie obejmuje lata 2005 i 2016. Zastosowano metodę porównawczą i opisową.

Wyniki i dyskusja

Które gospodarstwa określane są jako „małe”?

Pojęcie: „małe gospodarstwo rolne” często pojawia się w różnych analizach i opracowaniach badawczych. Rzadko jednak jest ono dostatecznie zdefiniowane, a kryteria jego wyodrębnienia ustalane są w odniesieniu do danego celu. Małe gospodarstwa postrzegane są zazwyczaj jako mało dochodowe, nierozwojowe, stanowiące przeszkodę w modernizacji rolnictwa, czy wręcz jako przechowalnia zbędnej w rolnictwie siły roboczej (Dudzińska i Kocur-Bera, 2013). „Gospodarstwa małe uniemożliwiały prowadzenie odpowiednio dużych inwestycji ani też nie gwarantowały uzyskania dochodu na poziomie co najmniej średniego wynagrodzenia” (Poczta i in., 2012, s. 7). Z drugiej zaś strony pełnią wiele funkcji, m.in. społecznych, środowiskowych i kulturowych, sprzyjających zachowaniu żywotności na obszarach wiejskich.

Chociaż częściej stosowanym parametrem wielkości gospodarstwa rolnego jest jego wielkość ekonomiczna¹, to nadal jednym z kryteriów klasyfikacji gospodarstwa jest powierzchnia jego użytków rolnych. Obszar gospodarstwa jako wskaźnik ulega jednak dość częstym i szybkim zmianom, a górna granica wielkości gospodarstwa jest zależna m.in. od okresu historycznego, lokalizacji (kraju, regionu) czy sposobu produkcji. Do gospodarstw małych zaliczane są gospodarstwa o powierzchni do 20 ha (m.in. Floriańczyk, Osuch, Płonka, 2016 i Kania, 2013) lub do 30 ha (Musiał, 2013 i Poczta i in., 2012). W prezentowanym artykule gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych od 1 do 20 ha przyjęto jako „małe”.

W Polsce w 2005 r. było ponad 1,75 mln gospodarstw małych, tzn. o powierzchni od 1 ha do 20 ha, co wynosiło 93,4% ogólnej liczby gospodarstw indywidualnych powyżej 1 ha. Pozostałe 6,6% stanowiły gospodarstwa o powierzchni powyżej 20 ha (zaś powyżej 50 ha zaledwie 1,2%). Do 2016 r. liczba gospodarstw małych zmniejszyła się o prawie 414 tys., a ich udział spadł do 90,2%. Zwiększyła się natomiast o 19,2 tys. liczba gospodarstw powyżej 20 ha, a ich udział wzrósł do 9,8%. W tym przedziale wielkości najwięcej przybyło gospodarstw powyżej 50 ha – o 15,9 tys., których udział wzrósł do 2,6% (*Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r., 2006 i Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2016 r., 2017*).

W latach 2005–2016 gospodarstwa małe uzupełniały dochody z rolnictwa przede wszystkim dochodami z pracy najemnej oraz ze świadczeń, na co wskazuje najwyższy w strukturze dochodów odsetek gospodarstw, w których wystąpiły dochody z pracy najemnej (46,8% w 2016 r.) oraz ze świadczeń (31,9%). Zmiany, jakie nastąpiły w tym okresie, charakteryzowały się przede wszystkim spadkiem ogólnej liczby gospodarstw indywidualnych przy jednoczesnym wzroście liczby i udziału w strukturze gospodarstw czerpiących dochody z działalności pozarolniczej (o 46 tys. oraz o 4,6 pkt. proc.). W strukturze zwiększył się także udział gospodarstw z dochodami z pracy najemnej,

¹ Wielkość ekonomiczna gospodarstwa określana jest jako suma wartości standardowych produkcji (SO) wszystkich działalności rolniczych występujących w gospodarstwie i służy do ustalenia minimalnego progu wielkości ekonomicznej dla pola obserwacji FADN. W Polsce dla roku obrachunkowego 2016 próg ten został ustalony na poziomie 4 tys. euro. (Floriańczyk, Osuch, Płonka, 2017).

ale ich liczba zmalała. Czynnikiem sprzyjającym wzrostowi udziału gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą mogły być m.in. zasoby własne gospodarstw, np. budynki gospodarcze nadające się do adaptacji na cele pozarolnicze, rekreacyjne, usługowe itp. (tab. 1).

Tabela 1. Charakterystyka gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego według źródeł pozyskiwania dochodów

Table 1. Households, characteristics of with individual user by sources of income

Wyszczególnienie Specification	2005	2016	Zmiana Change	2005	2016	Zmiana Change
	w liczbach in numbers			w %		pkt.proc. percentage points
Gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych od 1 do ≤20 ha / Farms with area from 1 to ≤ 20 ha						
Gospodarstwa domowe użytkownika gospodarstwa rolnego, w których wystąpiły dochody z tytułu: Household farm users in which income from:						
Razem / Total	1521463	1357157	-164306	100	100	x
prowadzenia działalności pozarolniczej conducting non-agricultural activities	145602	191591	45989	9,6	14,2	4,6
pracy najemnej / employed	666403	634611	-31792	43,8	46,8	3,0
emerytury lub renty retirement or pension	637807	432270	-205537	41,9	31,9	-10,1
niezarobkowych źródeł poza emeryturą lub rentą non-profit sources outside of retirement or pension	71651	98685	27034	4,7	7,3	2,6
Gospodarstwa domowe użytkowników gospodarstwa rolnego o dochodach przekraczających 50% dochodów z: Households of household users with incomes in excess of 50% of income from:						
Razem / Total	1587486	1250295	-337191	100	100	x
działalności rolniczej agricultural activity	515415	361627	-153788	32,5	28,9	-3,5
działalności rolniczej i pracy najemnej agricultural activity and employed	17129	13545	-3584	1,1	1,1	bez zmian

Tabela 1. cd. / Table 1. cont.

Wyszczególnienie Specification	2005	2016	Zmiana Change	2005	2016	Zmiana Change
pracy najemnej / employed	431760	434478	2718	27,2	34,8	7,6
pracy najemnej i działalności rolniczej employed and agricultural activity	56001	44025	-11976	3,5	3,5	bez zmian
działalności pozarolniczej non-agricultural activities	81368	99427	18059	5,1	8,0	2,8
emerytury i renty retirement and disability pensions	324564	184304	-140260	20,4	14,7	-5,7
niezarobkowych źródeł poza emeryturą i rentą non-profit sources outside of retirement and pension	21662	33611	11949	1,4	2,7	1,3
pozostałe / others	139584	79278	-60306	8,8	6,3	-2,5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r...*, s. 248–249 i *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2016 r...*, s. 240–241

Source: Author's calculations based on: *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r...*, pp. 248–249 and *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2016 r...*, pp. 240–241

Na spadek znaczenia dochodów z rolnictwa w kształtowaniu sytuacji dochodowej gospodarstw domowych, użytkujących gospodarstwo rolne, wskazują także zmiany w strukturze gospodarstw o dochodach przekraczających 50% dochodów z poszczególnych działalności. W latach 2005–2016 zmniejszyły się liczba oraz udział w strukturze gospodarstw, w których ponad 50% dochodów pozyskiwano z działalności rolniczej (spadek o 154 tys.; w strukturze: z 32 do 29%). Jednocześnie zwiększyły się liczba i udział gospodarstw o dochodach spoza rolnictwa (z pracy najemnej, z działalności pozarolniczej oraz z niezarobkowych źródeł poza emeryturą i rentą) – łącznie wzrost o 33 tys.; w strukturze z 34 do 45%. Oznacza to rozszerzanie się zjawiska dezagrarnizacji na wsi.

Na potrzebę uzupełniania dochodów gospodarstw domowych użytkujących gospodarstwo rolne wskazują także wyniki badań prowadzonych w ramach rachunkowości rolnej. Jeżeli w grupie gospodarstw rolnych będących w polu obserwacji Polskiego FADN porówna się dochód netto z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny (w zł/FWU) z przeciętnym wynagrodzeniem brutto w Polsce, to w 2016 r. poniżej tego wynagrodzenia kształtował się dochód w gospodarstwach bardzo małych, małych i średnio małych (gospodarstwa pogrupowane według klasy wielkości

ekonomicznej²). Są to zazwyczaj gospodarstwa o małym obszarze. Dochód powyżej przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce narodowej osiągają dopiero gospodarstwa średnio duże, duże i bardzo duże. Cechuje je generalnie duży obszar użytków rolnych. Niestety, w Polsce najwięcej jest gospodarstw, których dochody z rodzinnego gospodarstwa rolnego w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną rodziny kształtują się poniżej średniej wartości wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej. W 2016 r. stanowiły one 93% ogółu gospodarstw w polu obserwacji FADN, podczas gdy gospodarstwa osiągające dochody wyższe od średniego wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej stanowią tylko 7% (zaś te o najwyższych dochodach zaledwie 0,3%) (Floriańczyk, Osuch, Płonka, 2017 i Rocznik Statystyczny, 2017).

Powyższe porównanie pozwala wnioskować, iż tylko niewielka liczba gospodarstw rolnych ma rzeczywiste możliwości zapewnienia swoim rodzinom dochodów wyłącznie z pracy na roli pozwalających im żyć na akceptowanym przez nich i sąsiadów poziomie. Poczta i in. (2012) podają, iż dochód parytetowy i zdolność do realizacji inwestycji netto posiada połowa gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha. Dla pozostałych rodzin użytkujących gospodarstwa rolne ważnym celem pozostaje poszukiwanie źródeł zarobkowania pozarolniczego, m.in. w celu poprawy jakości życia. Uzasadnia to rozszerzanie „rynku dochodów alternatywnych do rolniczych”.

Gospodarstwa opiekuńcze odpowiedzią na potrzebę ekonomiczną i społeczną

W doniesieniach literaturowych można przeczytać m.in. że „w większości przypadków nie potrzeba już na wsi kolejnego sklepu, a rynek na usługi budowlane czy transportowe też jest w znacznym stopniu nasycony – choć z góry nie można zakładać, że tego typu usługi nie są już potrzebne. Niewielkie są szanse na powstanie na terenach wiejskich, szczególnie peryferyjnych, dużych inwestycji oferujących liczne miejsca pracy. Dotychczasowe doświadczenia wskazują, że najczęściej realizowanym pomysłem na dodatkowy zarobek jest działalność prowadzona w oparciu o własne zasoby gospodarstwa, endogenne, wspomaganie różnymi formami zewnętrznej pomocy, m.in. ze źródeł unijnych. Nadzieję na pozyskiwanie przez małe gospodarstwa dodatkowych dochodów należy zatem łączyć z pełnieniem przez nie funkcji pozarolniczych z wykorzystaniem w tym celu zasobów posiadanego gospodarstwa” (Potok, 2017, s. 1–2). Taki sposób uzupełniania dochodów wybiera coraz więcej rodzin rolniczych. Wskazuje na to wzrost liczby i udział w strukturze gospodarstw indywidualnych (pow. 1 ha), prowadzących działalność inną niż rolnicza bezpośrednio związaną z gospodarstwem rolnym przede wszystkim w zakresie agroturystyki. W latach 2005–2016 liczba gospodarstw agroturystycznych wzrosła o 1,5 tys. (w tym o 984 w grupie obszarowej 1–20 ha). Zmiany odnotowano również w strukturze gospodarstw. W grupie małych gospodarstw udział jednostek zajmujących się agroturystyką wzrósł z 8,6% w 2005 r.

² Zakres gospodarstw według wielkości ekonomicznej w tys. euro: $2 \leq \text{€} < 8$ bardzo małe; $8 \leq \text{€} < 25$ małe; $25 \leq \text{€} < 50$ średnio małe; $50 \leq \text{€} < 100$ średnio duże; $100 \leq \text{€} < 500$ duże; $\text{€} \geq 500$ bardzo duże. Więcej nt. grupowania gospodarstw według wielkości ekonomicznej w euro (€) (Floriańczyk, Osuch, Płonka, 2017, s. 17).

do 28,0% w 2016 r., a spośród pozostałych rodzajów działalności wzrósł udział tylko gospodarstw zajmujących się rękodziełem i przetwórstwem produktów rolnych (łącznie z 5,5 do 10,1%), ale liczba tych gospodarstw zmniejszyła się (z 7,3 tys. do 4,1 tys.) (*Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r., 2006 i Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2016 r., 2017*).

Gospodarstwa rolne, które podejmują działalność agroturystyczną lub posiadają w zasobach gospodarstwa np. budynki gospodarcze nadające się, po odpowiedniej adaptacji, na potrzeby mieszkalne mają warunki do przekształcenia ich w gospodarstwa opiekuńcze. Gospodarstwo opiekuńcze może być standardowym gospodarstwem rolnym, którego użytkownicy w celu pozyskania dodatkowego dochodu podejmują działalność związaną z zapewnieniem opieki nad osobami starszymi oraz innymi, wymagającymi wsparcia. Prowadzenie gospodarstwa opiekuńczego jest jeszcze stosunkowo mało rozpowszechnioną w Polsce formą działalności pozarolniczej. Z uwagi jednak na wzrost liczby oraz odsetka ludzi starszych w całej populacji kraju³, usługi opiekuńcze świadczone przez rodziny użytkujące małe gospodarstwa rolne, mogą i prawdopodobnie będą w Polsce, podobnie jak w państwach rozwiniętych gospodarczo w UE, odpowiednią na potrzebę ekonomiczną (jako dodatkowe źródło dochodów gospodarstw małych) oraz społeczną (aktywizacja i włączenie społeczne osób starszych). Tym bardziej, że w Unii Europejskiej proces starzenia się populacji jest postrzegany w kategorii możliwości powstawania nowych miejsc pracy, przede wszystkim w usługach, opiece społecznej, ochronie zdrowia, a także w edukacji, kulturze, a nawet turystyce.

Tendencję zmian demograficznych w Polsce ilustruje podstawowy wskaźnik, jakim jest współczynnik obciążenia demograficznego, określający stosunek ludności w wieku poprodukcyjnym lub nieprodukcyjnym (przed- i poprodukcyjnym) do ludności w wieku produkcyjnym. Liczba osób w wieku nieprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym ma się zwiększyć w Polsce pomiędzy 2015 a 2035 r. z 60 do 76, a do 2050 r. prognozuje się wzrost wskaźnika do 105⁴ (Rocznik Statystyczny GUS, 2015). Tym samym zwiększy się zapotrzebowanie na usługi opiekuńcze dla osób starszych.

Często jednak barierą korzystania przez seniorów z oferowanych usług opiekuńczych stanowi ich trudna sytuacja finansowa. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w 2016 r. świadczenia emerytalne i rentowe z pozarolniczego systemu ubezpieczeń społecznych stanowiły niewiele ponad połowę (51,5%) wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej, a rolników indywidualnych jeszcze mniej, gdyż zaledwie 29,2%, zaś przeciętna w kraju wysokość brutto emerytury z pozarolniczego systemu ubezpieczeń społecznych wynosiła 2086 zł (od 2005 r. wzrosła o 78%); natomiast rolników indywidualnych – 1183 zł (wzrost o 56%) (Rocznik Statystyczny, 2017). Mimo znacznej poprawy, dla wielu emerytów i rencistów, są to niestety kwoty, które

³ W Polsce według danych GUS liczba osób w wieku 60 lat i więcej zwiększyła się z 6,5 mln w 2005 r. do 9,1 mln w 2016 r., a więc o około 40%. Stanowiło to odpowiednio: 17,2 oraz 23,6% całej populacji kraju. Więcej osób z tej grupy wiekowej mieszka w mieście (w 2016 r. 5,9 mln, 25,5% ludności miejskiej) niż na wsi (3,2 mln, 20,9% ludności wiejskiej) (Rocznik Statystyczny GUS, 2017).

⁴ W latach 2015–2050 r. liczba osób w wieku przedprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym zwiększy się z 29 do 30, a w wieku poprodukcyjnym z 31 do 70.

nie wystarczają na korzystanie z odpłatnych usług pielęgnacyjnych, na które w sytuacji rozluźniania się więzów rodzinnych, zapotrzebowanie będzie rosło. Znacząca część osób starszych nie dysponuje kwotami, które pozwalałyby im na realizację większości potrzeb na zadawalającym, ich zdaniem, poziomie (np. opiekuńczych lub turystycznych). Potwierdzają to wyniki badań przeprowadzonych na terenie województwa podlaskiego, z których wynika, że podstawowym problemem osób starszych jest często ich niełatwa sytuacja bytowa – gorsza na wsi niż w mieście (Jaroszevska i in., 2011). Także z sondaży przeprowadzonych przez Oddział Doradztwa Rolniczego w Krakowie w 2017 r. wynika, że nieco ponad 82% respondentów wskazało, iż korzystanie z usług placówek opiekuńczych wiąże się z dużymi kosztami dla rodzin osób starszych (Stępnik, 2017).

Poza stroną finansową nie mniej ważną kwestią jest samopoczucie osób wymagających częściowej lub stałej opieki. Powszechnie wiadomo, że nawet najlepsze instytucjonalne placówki, zapewniające wysoki standard usług (opieka medyczna, wyżywienie, utrzymanie czystości), będące jednak obiektami odizolowanymi nie zaspokajają wielu psychologicznych potrzeb człowieka, takich jak: potrzeba przebywania z rodziną albo znajomymi, czy wręcz potrzeba bycia użytecznym. Osoby starsze preferują aktywność podejmowaną we własnym domu czy też w najbliższym otoczeniu. Chcą spędzać czas w towarzystwie innych osób i być „potrzebnymi”, np. mieć zajęcie przy pracach adekwatnych do ich możliwości fizycznych i psychicznych. W gospodarstwie może to być pomoc w hodowli zwierząt, uprawie roślin, sprzątanu w obejściu, zbieraniu, sortowaniu i pakowaniu owoców oraz warzyw, robótce ręczne w przypadku kobiet i majsterkowanie w przypadku mężczyzn. Poczucie wspólnoty może niekiedy stanowić element terapii i bez wątpienia poprawy jakości życia. Najlepszym rozwiązaniem byłoby więc pozostawienie starego człowieka w dotychczasowych warunkach domowych i środowiskowych w atmosferze rodzinnej lub zbliżonej. Taki m.in. zakres „usług” oferują gospodarstwa opiekuńcze w Holandii, a pobyt w nich urozmaicony jest posiłkami, wspólnymi pogawędkami przy kawie czy spacerami. Okres pobytu w gospodarstwie jest dostosowany do potrzeb pensjonariuszy; może to być kilka godzin, dzień, doba, tydzień albo dwa (*Rezerwy zasobów pracy...*, 2015).

W Holandii funkcjonuje najwięcej tego typu placówek w UE. Holenderskie gospodarstwa opiekuńcze cechuje wysoki standard, są bardzo dobrze dostosowane do potrzeb pensjonariuszy, którymi są osoby w podeszłym wieku o różnym stopniu samodzielności. Są to osoby samodzielne, chcące aktywnie spędzać czas albo na tyle niesamodzielne, że nie mogą pozostawać bez opieki, podczas gdy ich rodzina pracuje zawodowo (w rolnictwie lub poza nim). Jak wskazują doniesienia Kamińskiego, w Polsce potrzebne są gospodarstwa opiekuńcze (Kamiński, 2015). Potwierdzają to wyniki badań przeprowadzonych przez Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Oddział w Krakowie.

Z badań CDR, Oddział w Krakowie wynika, że na pytanie: *Czy w okolicy, w której pan/i mieszka występują problemy w zakresie opieki nad osobami starszymi?* ponad 2/3 respondentów odpowiedziało twierdząco, wskazując na: brak placówek świadczących opiekę dzienną (77%), brak miejsc tymczasowego pobytu (76%), brak placówek świadczących opiekę całonocową (75%) oraz brak miejsc w placówkach opiekuńczych (72%). Jednocześnie na pytanie: *Czy jest pan/i zainteresowany świadczeniem usług opiekuń-*

czych w swoim gospodarstwie? zaledwie 3% odpowiedziało, że świadczy takie usługi, ale już prawie 1/5 zadeklarowała zamiar rozpoczęcia działalności opiekuńczej, połowa respondentów była niezdecydowana, a około 1/3 nie planowała świadczenia takich usług (Stępnik, 2017).

Z odpowiedzi na powyższe pytania wynika, że istnieje nie tylko zapotrzebowanie na tę formę usług opiekuńczych dla seniorów i osób niepełnosprawnych, lecz także są osoby, które chcą takie usługi realizować. Dla 82% respondentów podstawowym motywem świadczenia usług opiekuńczych była chęć bycia pomocnym dla swojej społeczności lokalnej, 79% wskazało na poszukiwanie sposobów na zwiększenie dochodów ze źródeł dodatkowych, zaś dla około połowy była to szansa na zagospodarowanie niewykorzystanych pomieszczeń oraz zasobów siły roboczej w gospodarstwie (Stępnik, 2017).

Gospodarstwa opiekuńcze mogą być rejestrowane opierając się na podmiotach ekonomii społecznej (jako fundacje, stowarzyszenia, spółdzielnie socjalne, czy spółki non-profit) albo jako działalność gospodarcza. O ile ta część logistyki generalnie nie nastęrcza trudności, o tyle problemem mogą być kwestie finansowania placówek. Są rodziny, które stać na to, by ze źródeł własnych pokryć koszty pobytu osoby starszej w komercyjnym gospodarstwie opiekuńczym. Niestety, dla większości samodzielnych seniorów, głównie ze względu na niskie emerytury, opłata za tego typu opiekę stanowi barierę finansową. Istnieje więc zapotrzebowanie na gospodarstwa opiekuńcze, w których pobyt pensjonariuszy byłby pokrywany całkowicie lub częściowo ze środków państwowych, źródeł samorządowych, grantów, programu rozwoju obszarów wiejskich czy od sponsorów.

W krajach UE, gdzie gospodarstwa opiekuńcze funkcjonują od wielu lat, wypracowano różne źródła finansowania ich działalności: w Norwegii – ze źródeł państwowych, w Belgii – dominują subsydia, we Włoszech – spółdzielnie socjalne w pełnym rozumieniu. W Wielkiej Brytanii i Irlandii gospodarstwa opiekuńcze finansowane są w ramach systemu opieki zdrowotnej. W Niemczech środki na opiekę nad osobami starszymi pochodzą ze składek na ubezpieczenia społeczne oraz funduszu celowego. W Holandii koszty związane z działalnością utrzymania gospodarstw opiekuńczych regulowane są w ramach systemu opieki społecznej (Kamiński, 2017).

Wzorując się na gospodarstwach opiekuńczych w Holandii, Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie prowadzi działania w kierunku tworzenia gospodarstw opiekuńczych, widząc w nich poza podstawowym celem, jakim jest zapewnienie opieki nad osobami starszymi oraz innymi, wymagającymi wsparcia, także możliwość rozwiązania kwestii bezrobocia na wsi oraz zapewnienia dodatkowego źródła dochodu dla rolnika.

W przykładowym gospodarstwie opiekuńczym w Holandii, jak podaje Kamiński, koszty opieki i utrzymania pokrywa instytucja opiekuńcza (opieka społeczna) – jest to kwota 46 euro/dzień, a w niektórych przypadkach 75 euro/dzień. Zaangażowanie czasowe właścicieli: 60% produkcja rolna, 40% opieka nad seniorami. Dochody w gospodarstwie w 10% pochodzą z produkcji rolnej, a w 70% z usług opiekuńczych, pozostałe 20% stanowią tzw. źródła inne (w tym dopłaty unijne). W Holandii w przypadku seniorów miejskich o ich pobycie w gospodarstwie opiekuńczym decyduje odległość wsi od miasta i czas dowożenia pensjonariusza. Prowadzenie gospodarstwa opiekuńczego pozwala rolnikom, zwłaszcza użytkującym gospodarstwa rolne o małym

obszarze, na uzupełnienie budżetu rodziny; natomiast osobom starszym, zwłaszcza samotnym pozwala znowu czuć się potrzebnymi i zachować aktywność. Ich uczestnictwo w codziennych zajęciach oraz pracach związanych z prowadzeniem gospodarstwa ma dla nich szczególne działanie terapeutyczne pod względem fizycznym i psychicznym (Kamiński, 2017).

Potrzeba zmian w systemie opieki nad osobami starszymi została uwzględniona w *Strategii na rzecz odpowiedzialnego rozwoju* Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW) – głównie w dwóch projektach: „Gospodarstwo opiekuńcze” oraz „Aktywny i zdrowy senior – rolnik” (*W trosce o seniorów...*, 2017; *Rola samorządów...*, 2017).

Projekt MRiRW „Gospodarstwo opiekuńcze” zakłada m.in.:

- utworzenie w każdym województwie kilku, kilkunastu, a jeśli będzie zainteresowanie, nawet kilkudziesięciu gospodarstw opiekuńczych, w formule podmiotów działalności gospodarczej lub innej formie dozwolonej przepisami prawnymi;
- budowę systemu wsparcia instytucjonalnego dla gospodarstw opiekuńczych, w tym ustanowienie koordynatorów regionalnych oraz zbudowanie kapitału ludzkiego dla potrzeb realizacji projektu;
- budowę sieci gospodarstw wpisujących się w ideę rolnictwa społecznego;
- wypracowanie modelowych rozwiązań dla potrzeb rozwoju gospodarstw opiekuńczych,
- prowadzenie działań promocyjnych, w tym realizację konferencji regionalnych i ogólnopolskich, spotkań (warsztatów) dla osób zainteresowanych tą formą działalności;
- budowę mechanizmów kontroli jakości i rzetelności świadczenia usług;
- badania interdyscyplinarne towarzyszące projektowi.

Na realizację projektu planuje się m.in. środki Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich w ramach Planu Operacyjnego 2016–2017 oraz 2018–2019, Regionalnych Programów Operacyjnych, a także Programu POWER. Bezpośrednim realizatorem projektu jest Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, a w projekt włączone zostały Wojewódzkie Ośrodki Doradztwa Rolniczego. Natomiast projekt „Aktywny i zdrowy senior rolnik” realizowany jest przez KRUS. Ma on na celu wypracowanie kompleksowego systemu opieki i rehabilitacji nad osobami starszymi z obszarów wiejskich.

Podsumowanie

W Polsce gospodarstwa małe dominują w strukturze społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich i pełnią istotną rolę w realizacji funkcji publicznych, zarówno w aspekcie społeczno-kulturowym, jak i środowiskowym. Małe, rodzinne gospodarstwa są też charakterystyczne dla całego europejskiego rolnictwa. Niestety w większości z nich (poza specjalistycznymi) dochody z działalności rolniczej nie wystarczają na pokrycie potrzeb bytowych rodziny. Użytkownicy gospodarstw małych „uzupełniają” więc swój budżet zarobkowaniem poza rolnictwem. Jedną z możliwości pozyskiwania dodatko-

wych dochodów poza pracą na roli jest prowadzenie usług opiekuńczych w ramach tzw. gospodarstwa opiekuńczego. Pozwala to na wykorzystanie zasobów własnych gospodarstwa, np. przerobienie budynków gospodarczych na pomieszczenia usługowe czy mieszkalne.

Gospodarstwa opiekuńcze spełniają dwie podstawowe funkcje: finansową i społeczną. Są sprawdzoną w wielu krajach UE formą aktywizacji zawodowej, zapobiegają bezrobociu na obszarach wiejskich, stanowią źródło pozarolniczego zarobkowania. Funkcją społeczną zaś wpisują się w politykę senioralną, której celem jest poprawa jakości życia oraz włączenie społeczne osób starszych, często samotnych lub chorych, potrzebujących wsparcia. Jednocześnie gospodarstwa opiekuńcze stanowią dla rolników szansę na pozyskiwanie większych dochodów i rozwój, m.in. poprzez dostarczanie nowych usług, ich rozszerzanie i różnicowanie. Mogą przyczynić się do pozytywnego rozwiązania wielu problemów natury ekonomicznej i demograficznej na obszarach wiejskich.

Bibliografia

- Dudzińska, M., Kocur-Bera, K. (2013). Definicja małego gospodarstwa rolnego. W: *Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich, 1/IV/2013*, Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie, 21.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r.* (2006). Warszawa: GUS, 158, 208–209, 248–249.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2016 r.* (2017). Warszawa: GUS, 154, 240–241, 280–283.
- Floriańczyk, Z., Osuch, D., Płonka, R. (2017). *Wyniki Standardowe 2016 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN. Część I. Wyniki Standardowe*. Warszawa: IERiGŻ-PIB, Zakład Rachunkowości Rolnej, 17, 57.
- Floriańczyk, Z., Osuch, D., Płonka, R. (2016). *Wyniki Standardowe 2015 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN. Część I. Wyniki Standardowe Polski FADN*. Warszawa: IERiGŻ-PIB, Zakład Rachunkowości Rolnej, 10, 16, 51.
- Jaroszewska, M., Bednarczyk, I., Sieklicka, A., Opęchowska, M., Tomczyk, J. (2011). Sytuacja osób starszych i ich rola społeczna na terenach wiejskich województwa podlaskiego. Raport z badań. Białystok. Europejski Fundusz Społeczny, 4.
- Kamiński, R. (2015). Reorientacja zawodowa rolników i członków ich rodzin. *Więś i Rolnictwo*, 1.1. (166.1). Warszawa: IRWiR PAN, 167–186.
- Kamiński, R. (2017). *Reorientacja zawodowa rolników i członków ich rodzin. prezentacja KPODR Minikowo, materiał opracowany w ramach Planu Działania Sekretariatu Centralnego Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich na lata 2014–2015*. Pobrane z: <http://ksow.pl/>.
- Kania, J. (2013). *Drobne gospodarstwa rolne – stan aktualny i perspektywy na przyszłość*. Prezentacja na konferencji pt. *Przyszłość drobnych gospodarstw rolnych*. Szczyrk: Uniwersytet Rolniczy w Krakowie.
- Musiał, W. (2013). Problemy ekonomiczne gospodarstw małych i ich oczekiwania wobec reformy WPR 2014–2020. W: *Problemy społeczne i ekonomiczne drobnych gospodarstw rolnych w Europie*. Kraków. Publikacja opracowana w związku z realizacją projektu „Trzecia, międzynarodowa konferencja: Problemy społeczne i ekonomiczne drobnych gospodarstw rolnych w Europie” w ramach Planu działania Sekretariatu Centralnego Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich na lata 2012–2013.
- Poczta, W., Czubak, W., Kiryluk-Dryjska, E., Sadowski, A., Siemiński, P. (2012). *Koncepcja ukierunkowania wsparcia gospodarstw rolnych w perspektywie 2014–2020*. Poznań: Ekspertyza wykonana dla MRiRW w Warszawie.

- Potok, A. (2017). *Niekonwencjonalne źródła dochodów mieszkańców wsi, czyli jak wzbogacić budżet rodziny wiejskiej?* Pobrane z: [http://www.edufin.pl/\(...\)-niekonwencjonalne-\(...\)-dochod\(...\)-wsi-czyli-jak-wzbogaci-budzet-\(...\)-rodziny-wiejskiej](http://www.edufin.pl/(...)-niekonwencjonalne-(...)-dochod(...)-wsi-czyli-jak-wzbogaci-budzet-(...)-rodziny-wiejskiej), maszynopis, 1–2.
- Rezerwy zasobów pracy w rolnictwie szansą rozwoju gospodarczego. Prezentacja dobrych praktyk i nowych możliwości w zakresie mobilności zawodowej rolników i członków ich rodzin w aspekcie programów na lata 2014–2010.* (2015). Falenty: Materiały konferencyjne, Centrum Szkoleniowe.
- Rocznik Statystyczny GUS (2015). Warszawa: GUS, 272.
- Rocznik Statystyczny GUS (2017). Warszawa: GUS, 206, 269, 282–283.
- Rola samorządów w kształtowaniu polityki senioralnej.* (2017). Materiały konferencyjne. Warszawa, Komisja Polityki Senioralnej, Komisja Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Sejm RP.
- Stępnik, K. (2017). *Koncepcja gospodarstw opiekuńczych w Polsce.* Prezentacja na seminarium wojewódzkim. Organizatorzy: Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Oddział w Krakowie. Pobrane z: <http://ksow.pl/>.
- W trosce o seniorów na obszarach wiejskich* (2017). Pobrane z: <http://www.minrol.gov.pl/> Ministerstwo/Biuro-Prasowe/Informacje-Prasowe/W-trosce-o-seniorow-na-obszarach-wiejskich.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 22.10.2018

Do cytowania – For citation:

Chmielewska, B. (2018). Gospodarstwa opiekuńcze jako forma pozyskiwania dochodów przez małe gospodarstwa rolne w Polsce [Welfare farms as a form of obtaining income by small farms in Poland]. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, 3, 21–32. doi: <http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2018.3.21>